

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-4.9>

Т. В. Волошанівська, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-1060-5412

ОБСТАНОВКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті розглядається обстановка кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми особами. Вказується, що обстановка кримінального правопорушення як і деякі інші елементи є універсальними для наук кримінально-правового циклу та розглядаються не тільки в межах криміналістики, а і кримінології та, безпосередньо, - кримінального права, оскільки обстановка протиправного діяння є факультативною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Обстановка кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітньою особою є специфічною, що зумовлено особливістю реалізацією дитиною кримінально протиправного умислу тощо. Таким чином, детальний аналіз цього елемента надасть можливість не тільки встановити особу, яка вчинила протиправне діяння, а і більш точно визначити ступінь винності суб'єкта. Зазначається, що кореляція між обстановкою кримінального правопорушення в криміналістиці та кримінальному праві відтворюється зокрема і через те, що у деяких випадках цей елемент може бути кваліфікуючою ознакою, а також визначати межі кримінальної відповідальності та покарання особи. В окремих випадках обстановка суспільно небезпечного діяння чітко визначається законодавцем у диспозиції статті, таким чином визначаючи її як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони конкретного протиправного акту. Обстановку кримінального правопорушення не можна ототожнювати виключно із матеріальним середовищем, оскільки слідові картини, які входять у структуру обстановки можуть бути також і ідеальними. Підсумовується, що обстановка кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми має свої особливості, серед яких: 1) кількість слідів кримінального правопорушника є більшою, ніж, коли діяння вчиняє доросла особа; 2) обмежені територіальні межі, що зумовлено тим, що у більшості випадків неповнолітні особи вчиняють одноепізодні та непродовжувані кримінальні правопорушення; 3) наявна достатня кількість ідеальних слідів, оскільки часто є свідки кримінально протиправної події.

Ключові слова: неповнолітній, кримінальне правопорушення, досудове розслідування, слідові картини, обстановка, ідеальні сліди, криміналістична характеристика, кримінальне провадження.

T. V. Voloshanivska. Environment of juvenile criminal offenses

Summary. The article examines the situation of criminal offenses committed by minors. It is indicated that the situation of a criminal offense, as well as some other elements, are universal for the sciences of the criminal-law cycle and are considered not only within the limits of criminology, but also criminology and, directly, - criminal law, since the situation of an illegal act is an optional feature of the objective side of the composition criminal offence. The circumstances of a criminal offense committed by a minor are specific, due to the peculiarity of the child's implementation of a criminally illegal intention, etc. Thus, a detailed analysis of this element will provide an opportunity not only to establish the person who committed the illegal act, but also to more accurately determine the degree of guilt of the subject. It is noted that the correlation between the circumstances of a criminal offense in criminology and criminal law is reproduced in particular due to the fact that in some cases this element can be a qualifying feature, as well as determine the limits of criminal responsibility and punishment of a person. In some cases, the situation of a socially dangerous act is clearly defined by the legislator in the disposition of the article, thus defining it as a mandatory feature of the objective side of a specific illegal act. The setting of a criminal offense cannot be identified exclusively with the material environment, since the trace pictures that are included in the structure of the setting can also be ideal. It is concluded that the situation of criminal offenses committed by minors has its own characteristics, among which: 1) the number of traces of a criminal offender is greater than when the act is committed by an adult; 2) limited territorial boundaries due to the fact that, in most cases, minors commit single-episode and continuous criminal offenses; 3) there is a sufficient number of ideal traces, since there are often witnesses to a criminally illegal event.

Key words: minor, criminal offense, pre-trial investigation, trace pictures, situation, ideal traces, forensic characteristics, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Обстановка кримінального правопорушення є одним із основних елементів криміналістичної характеристики, який відіграє важливу роль під час вивчення та розслідування суспільно небезпечної події. Обстановка кримінального правопорушення як і деякі інші елементи є універсальними

© Т. В. Волошанівська, 2023

для наук кримінально-правового циклу та розглядаються не тільки в межах криміналістики, а і кримінології та, безпосередньо, - кримінального права, оскільки обстановка протиправного діяння є факультативною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Обстановка кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітньою особою є специфічною, що зумовлено особливістю реалізацією дитиною кримінально протиправного умислу тощо. Таким чином, детальний аналіз цього елемента надасть можливість не тільки встановити особу, яка вчинила протиправне діяння, а і більш точно визначити ступінь винності суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Обстановка кримінального правопорушення як елемент криміналістичної характеристики часто стає предметом дослідження учених. Зокрема, окрема увага таким питанням була присвячена такими вченими як В.М. Шевчук, В.В. Тищенко, В.А. Журавель, Т.В. Романенко, С.С. Чернявський та ін. Проте, окремі проблеми залишились невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є аналіз особливостей обстановки кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами.

Викладення основного матеріалу. В межах сучасних наук кримінально-правового циклу характеристика кримінального правопорушення у більшості випадків має тривимірний характер, оскільки розглядається в межах кримінального права – з точки зору складу суспільно небезпечного діяння, кримінології – з точки зору кримінологічної характеристики та крізь призму запобігання злочинності, а також з точки зору криміналістики – крізь призму тактики та методики розслідування.

Так, Т.В. Родіонова встановила кримінально-правове значення місця вчинення кримінального правопорушення (кримінально-політичний – вплив особливостей місця вчинення діяння на його криміналізацію або декриміналізацію (тобто істотне підвищення чи зменшення суспільної небезпеки вчиненого залежно від певного місця, що дає підстави для визнання законодавцем відповідної поведінки кримінальним правопорушенням або правомірним вчинком); оцінка впливу особливостей місця вчинення діяння на визнання правомірного характеру поведінки особи (передусім стосується обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння); оцінка впливу особливостей місця вчинення діяння на визнання його кримінальним правопорушенням (значення особливостей місця вчинення кримінального правопорушення для його кваліфікації: місце вчинення кримінального правопорушення постає конститутивною ознакою основного складу кримінального правопорушення або ознакою кваліфікованого складу кримінального правопорушення); диференційний, або аспект впливу особливостей місця вчинення кримінального правопорушення на розподіл обсягу відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення; пенально-індивідуалізаційний, або аспект врахування особливостей місця вчинення кримінального правопорушення як чинника, що впливає на обрання заходу кримінально-правового впливу (виду та міри покарання), наприклад, певного компонента обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання. Отже у процесі кримінально-правової кваліфікації місце вчинення кримінального правопорушення може мати подвійне значення. По-перше, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони певного складу кримінального правопорушення місце вчинення діяння відіграє роль необхідної для встановлення ознаки у процесі кримінально-правової кваліфікації. По-друге, будучи факультативною ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, місце його вчинення може надати істотну допомогу в оцінці та встановленні інших ознак складу кримінального правопорушення [1, с. 13]. Кореляція між обстановкою кримінального правопорушення в криміналістиці та кримінальному праві відтворюється зокрема і через те, що у деяких випадках цей елемент може бути кваліфікуючою ознакою, а також визначати межі кримінальної відповідальності та покарання особи. В окремих випадках обстановка суспільно небезпечного діяння чітко визначається законодавцем у диспозиції статті, таким чином визначаючи її як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони конкретного протиправного акту.

Розглядаючи різницю між криміналістичною та кримінологічною характеристиками, вчені зауважують, що криміналістична характеристика повинна бути розмежована з кримінологічною за такими ознаками: 1) криміналістична характеристика передбачає встановлення основних ознак та характеристик кримінального правопорушення та суспільно небезпечної події, необхідних та достатніх для побудови алгоритму досудового розслідування взагалі та процесу доказування зокрема; кримінологія з'ясує тотожні ознаки з метою побудови системи превенції та утворення підґрунтя для вдосконалення кримінального законодавства. Це зумовлює наявність кореляції між криміналістикою та кримінальним процесом та кримінології із кримінальним правом; 2) криміналістична характеристика надає можливість будувати слідчі версії та створювати комплекси слідчих дій, які необхідні для забезпечення досудового розслідування та кримінального процесу; кримінологічна характеристика дозволяє виокремлювати заходи та засоби запобігання, які доцільно застосовувати відносно конкретних кримінальних правопорушень, або диференціювати залежно від сукупності конкретних суспільно небезпечних діянь; 3) криміналістична характеристика як доктринальне надбання є наслідком конвергентної еволюції наук кримінально-правового циклу, у зв'язку з чим навіть з урахуванням низки розбіжностей та фактично різних цілей та завдань вона має наскрізні з кримінологією ознаки, що надає можливість реалізовувати спільне завдання, яке полягає в забезпеченні своєчасного викриття та запобігання злочинності в країні. Це завдання реалізується шляхом взаємозаміни внутрішньо-кореляційного

понятійно-категоріального та структурно-функціонального інструментарію [2, с. 34]. Таким чином, обстановка кримінального правопорушення – це наскрізне для наук кримінально-правового циклу поняття, яке визначає сутність та зміст об'єктивної сторони в якій було реалізовано кримінально протиправний умисел. Обстановка кримінального правопорушення тісно пов'язана із слідовими картинами, які залишаються на місці протиправної події, а також із особою, яка її вчинила. Фактично, обстановка закладається у зміст слідчих ситуацій та слідчих версій. В окремих випадках обстановка надає підстави для констатації спроби інсценування кримінального правопорушення.

Так, основне на місці злочину це точність відображення залежить від фізичних властивостей слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів, механізму слідоутворення. За матеріально-фіксованими слідами можлива ідентифікація об'єкта, який їх залишив. Відносна стійкість об'єктів, об'єктами механічної контактної взаємодії можуть бути тільки тверді тіла, які мають достатньо стійкі зовнішні ознаки. Відбиття у сліді зовнішньої будови предмета, є перетвореним (має вид негативу). У сліді ознаки зовнішньої будови предмета переважно мають дзеркальне відображення. Поняття сліду в трасології та механізму слідоутворення вчинення багатьох злочинів супроводжується певними змінами у навколишньому оточенні. Такі зміни прийнято називати слідами злочину. Слід являє собою відображення злочинних дій, окремих елементів злочинного акту. У криміналістичному розумінні цінність слідів обумовлена існуючою залежністю між злочином та його відбиттям (слідами). Трасологія на сьогодні займає важливе місце, щодо сліду де розглядаються за кількома аспектами. У широкому розумінні, слід – це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок вчинення злочину: поява чи зникнення тих чи інших предметів, порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів (наприклад, загублені злочинцем на місці події власні речі, уламки розбитого віконного скла). На сучасному етапі розвитку криміналістики як сліди розглядаються: звукові сліди, запахові сліди, сліди-мікрочастки, сліди-речовини, сліди генетичного коду людини. Традиційно трасологія вивчає сліди тільки у вузькому розумінні, а саме матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому (сліди-відображення). Сліди-відображення виникають внаслідок взаємодії двох об'єктів і мають достатньо широке розповсюдження: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів, транспортних засобів, знарядь та інструментів тощо. Сліди-відображення є головним предметом вивчення у трасології [3]. Традиційно, в криміналістиці під час надання характеристики кримінальному правопорушенню вчені розрізняють поняття «слідової картини» та «обстановки кримінального правопорушення». Проте, можна констатувати, що, фактично, ці два поняття є взаємозалежними, оскільки у більшості випадків саме слідові картини утворюють обстановку протиправної події, яка сприймається слідчо-оперативною групою перший раз під час огляду місця події та доопрацьовується в ході проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Отже, обстановці скоєння злочину притаманні всі ознаки самостійного структурного елемента криміналістичної характеристики злочину, оскільки обстановка скоєння злочину: 1) є джерелом криміналістично значущої інформації, тобто обстановка скоєння злочину є системою, у якій формується інформація про обставини кримінального правопорушення та залежно від властивостей обстановки зберігається в ній певний проміжок часу [4, с. 18]; 2) є об'єктивною умовою скоєння злочину, оскільки будь-який злочин вчиняється у конкретних просторово-часових межах, у відповідній обстановці; 3) взаємодіє з іншими елементами розглядуваної характеристики і значною мірою визначає та коригує спосіб скоєння цього злочину, пов'язана із наявністю матеріальних та ідеальних слідів, нерідко вказує на окремі важливі риси особи злочинця, які формують таку обстановку, вказує на зв'язок із предметом злочинного посягання; 4) відомості про обстановку злочину практично завжди мають суттєве значення для первісного криміналістичного аналізу сутності події його обставин; 5) така обстановка скоєння злочину не може бути замінена іншим елементом криміналістичної характеристики злочину, хоча перебуває у тісній кореляційній залежності та взаємозв'язку із іншими елементами такої характеристики. У теорії криміналістики наявні різні підходи до визначення обстановки злочину як структурного елемента криміналістичної характеристики злочинів. На думку В.Ю. Шепітька, обстановку злочину слід розглядати як частину матеріального середовища, що охоплює, крім ділянки території, сукупність різних речей та предметів, поведінку учасників певної події, психологічні взаємини та стосунки між ними [5, с. 532]. Крім того, як він зазначає, необхідно окремо виділяти місце, час і обстановку скоєного злочину. Місце дає змогу відповісти на запитання, де його вчинено. Обстановка – це частина матеріального середовища, що разом з ділянкою території включає сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні стосунки і взаємини між ними. Що стосується часу, то його врахування дає змогу: а) визначити час події злочину; б) встановити часові зв'язки між фактами; в) з'ясувати черговість подій, дій або фактів; г) обчислити тривалість різних подій та ін. [6, с. 480]. Проте, також необхідно зауважити і на тому, що обстановку кримінального правопорушення не можна ототожнювати виключно із матеріальним середовищем, оскільки слідові картини, які входять у структуру обстановки можуть бути також і ідеальними.

В.В. Тищенко, визначаючи структуру обстановки скоєння злочину, пропонує включити такі елементи: а) часову характеристику розвитку події злочину; б) просторову характеристику на всіх її етапах; в) матеріальну обстановку місця підготовки, вчинення і приховування злочину; г) погодні та інші природно-кліматичні умови; г) поведінку учасників злочинної події; д) соціально-побутові і психологічні відносини; е) умови

загального характеру, на фоні яких відбувалася злочинна подія; є) обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, здійсненню і приховуванню злочину [7, с. 69]. На думку А.М. Поляха, у криміналістичному розумінні обстановка злочину – це система різного роду взаємодіючих до й у момент скоєння злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, виробничі, побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними й інші чинники об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови й інші обставини скоєння злочину. Обстановка є родовим визначенням стосовно поняття умов, місця та часу скоєння злочину [8, с. 54; 9]. Таким чином, можна підсумувати, що обстановка кримінального правопорушення – це сукупність об'єктивних даних про особливості реалізації кримінальним правопорушником кримінально протиправного умислу, зокрема також на всіх стадіях: передкримінальній, кримінальній та посткримінальній.

На основі аналізу викладених у криміналістичній літературі точок зору можна констатувати факт відсутності єдиного підходу до розуміння змісту структури криміналістичної характеристики злочину, який дає підстави для припущення, що в науці досі триває процес її творчого осмислення. Однак слід відмітити, що існують окремі елементи, які зустрічаються найчастіше і являють собою базис структури криміналістичної характеристики. Тому правильніше було б зосередити увагу на особливостях цих структурних елементів. Серед таких елементів значне місце посідає обстановка злочину, оскільки інформація, носієм якої вона виступає, є стрижневою в криміналістичній характеристиці, тому що взаємозв'язана з даними про інші її елементи, інколи зумовлює їхній зміст, виступає як своєрідний системний початок в рамках даної характеристики. У загальноповживаному сенсі слово «обстановка» позначає щось зовнішнє по відношенню до явища, події, вчинку, що складається не з однієї обставини, а з їх сукупності і здатне впливати на відповідне явище, подію або вчинок. На основі опрацьованої наукової літератури можна зробити висновок, що в криміналістичній науці існує два підходи до розуміння обстановки злочину. У вузькому сенсі — це обстановка місця події (злочину), що виступає як сукупність об'єктів матеріального світу, яка відображає інформацію відносно скоєного злочину. Але слід відмітити, що такий підхід звужує можливості вивчення досліджуваного питання, оскільки приймає за вихідну величину тільки відображені в об'єктивній реальності матеріальні складові події вчинення злочину і лишає поза увагою значимі елементи, які є невід'ємною частиною структури обстановки вчинення злочину. У широкому — обстановка злочину розглядається як більш масштабна категорія, оскільки аналізується на більш глибокому рівні і завдяки цьому, проникає в саму суть досліджуваного поняття [10]. Структура обстановки кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітньою особою дещо відрізняється від типової, яка притаманна дорослим правопорушникам та може бути визначена таким чином: 1) етапність сценарію кримінального правопорушення – часто, відсутність однієї із факультативних стадій (передкримінальної/посткримінальної); 2) коло учасників, які мають відношення до вчинення кримінального правопорушення, зокрема також і свідки, а також особи, які надали заздалегідь не обіцяну допомогу; 3) територіальні межі кримінального правопорушення – якщо діяння є продовжуваним, такі межі визначаються із початку реалізації кримінально протиправного умислу та завершуються після завершення останньої дії (для формального складу) чи настання суспільно небезпечних наслідків (для матеріального складу); 4) знаряддя кримінального правопорушення; 5) потерпілі особи, а також їх віктимологічні характеристики; 6) інтеракція між неповнолітнім кримінальним правопорушником та жертвою.

Можна говорити про те, що свідок виступає структурним елементом обстановки злочину як в момент скоєння злочину, так і після його реалізації. У першому випадку він безпосередньо впливає на лінію поведінки злочинця і, як наслідок, виступає в ролі причини зміни первісного задуму реалізації діяння. У другому — виступає в ролі носія суттєвої інформації. Також слід зауважити, що свідка, як структурний елемент, можна віднести до тієї частини обстановки, яка стрімко змінюється і важко, а в деяких випадках зовсім не прогнозується. Таким чином можна зробити висновок, що обстановка злочину — це комплексна категорія, яка включає ряд елементів, котрі впливають на можливість вчинення злочину. В наукових положеннях виділяють типові ознаки обстановки злочину для цілеспрямованого пошуку слідів і дослідження інших обставин. Слід відмітити, що обстановку злочину не можна розглядати тільки статично, оскільки вона може змінюватись, іноді дуже стрімко і безпосередньо слугувати своєрідною передумовою, яка певною мірою формує і направляє розвиток злочину, ускладнює його реалізацію або взагалі унеможливує. Складно собі уявити жодну систему відомостей без центрального елемента, котрий слугує своєрідним каркасом її структурних елементів. Можна говорити про те, що обстановка злочину займає саме таке місце в структурі криміналістичної характеристики, оскільки пізнання події злочину розпочинається з вивчення факторів, котрі безпосередньо або опосередковано направляли вектор поведінки злочинця та слугували своєрідним флюгером реалізації задуманого діяння, а вже потім на основі отриманої інформації аналізувати характер взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики, котрі виступають не як посереднє механічне поєднання, а як діалектична єдність [10]. Свідки кримінальних правопорушень можуть бути включені до структури обстановки кримінального правопорушення, оскільки вони є носіями ідеальних слідів – слідів, які відображаються у пам'яті людини. Фактично, все, що стосується події кримінального правопорушення або пов'язано із особами, які взяли в ньому безпосередню участь (кримінальний правопорушник або жертва) утворює обстановку протиправної події, а тому апіорі є важливим в межах досудового розслідування.

Досліджуючи обстановку вчинення приховування злочинів, вважаємо за доцільне виділити такі її елементи: матеріально-фізичні та соціально-психологічні елементи. Серед матеріально-фізичних ми виділяємо місце та час, погодні умови, оточуючі предмети (знаряддя та засоби). Серед соціально-психологічних – ціннісну орієнтацію, соціально-побутове та фінансове становище злочинця, стосунки із злочинцем причинного злочину, психологічну обстановку та психологічний стан учасників кримінального правопорушення. Зауважимо, що найбільшу увагу в юридичній літературі приділено таким елементам обстановки вчинення злочинів, як місце та час. Зокрема, це пояснюється тим, що такі елементи є предметом доказування та невід’ємною частиною об’єктивної сторони кримінальних правопорушень. Досліджуючи обстановку вчинення приховування злочинів, відзначимо, що особливістю місця їх вчинення є те, що комплекс дій із приховування злочину часто відбувається в декількох місцях. Наприклад, предмет злочинного посягання, труп та знаряддя злочину були сховані в різних місцях. Результати узагальнення практики розслідування приховування злочинів свідчать про те, що часто приховування злочинів починається з місця вчинення причинного злочину. Окрім того, об’єкти приховування можуть переховуватися декілька разів. Матеріали слідчо-судової практики свідчать, що типовими місцями приховування злочинів, які вчинено шляхом неповідомлення про злочин та приховування трупа, є ділянки місцевості, що рідко відвідуються людьми. До таких місць належать лісиста місцевість, береги водойм, самі водойми, смітники та чагарники біля них, окраїни парків у містах. Як правило, злочинці в таких місцях вдаються до приховування трупа чи його частин шляхом закопування, утоплення. Непоодинокими є випадки, коли труп залишають просто неба, прикривши його гілками чи сміттям. Окрім того, місцем приховування трупу може бути також місце проживання потерпілого, особи, що спричинила його смерть, а також місце проживання приховувача. Типовими місцями приховування злочинів, які вчинені шляхом неповідомлення про злочин та приховування предмета злочинного посягання, є житло приховувача (будинок, квартира, інші будівлі та територія господарства); лісопосадки та ліси; транспортні засоби приховувача [10]. Що стосується вчинення неповнолітніми особами тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, необхідно відмітити, що у більшості випадків такими діями є умисні вбивства та звалтування. Необхідно також відмітити і те, що часто це ситуативні протиправні дії, у зв’язку зі чим на місці події можна виявити достатню кількість слідів, які дадуть повну інформацію щодо особливостей реалізації кримінально протиправного умислу.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що *обстановка кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми має свої особливості, серед яких:* 1) кількість слідів кримінального правопорушника є більшою, ніж, коли дії вчиняє доросла особа; 2) обмежені територіальні межі, що зумовлено тим, що у більшості випадків неповнолітні особи вчиняють одноепізодні та непродовжані кримінальні правопорушення; 3) наявна достатня кількість ідеальних слідів, оскільки часто є свідки кримінально протиправної події.

Список використаних джерел:

1. Родіонова Т. В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України. автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2018. 20 с.
2. Князев С. М., Семенишин М. О., Пономарьова Т. І., Романов М. Ю. Розкриття кримінальних правопорушень насильницько-майнової спрямованості: науково-практичні рекомендації / за заг. ред. Є. С. Назимка. Київ : ВД «Дакор», 2023. 112 с.
3. Копча В.В., Фрідманський Р.М., Копча Н.М. Правове дослідження слідів на місці злочину: які сприяють ефективному розкриттю і попередженню злочинів. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267781/263602>
4. Динту В.А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; кер. роботи В.В. Тіщенко; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В.Я. Тацій та ін.; Харків: Право, 2016. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / Г.К. Авдєєва та ін.; гол. редкол. В.Ю. Шепітько; редкол. В.А. Журавель та ін. 2018. 952 с.
6. Криміналістика: підруч. 5-те вид., перероб. і доп. / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.
7. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: моногр. О.: Фенікс, 2007. 260 с.
8. Полях А.М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія / за ред. В.Ю. Шепітька; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2010. 160 с.
9. Парфило І. Обстановка скоєння злочину як системоутворюючий елемент криміналістичної характеристики фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/6/part_1/44.pdf
10. Журавель В.А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. 2008. Вип. 8.С. 102 – 108.
11. Корнієнко М.В. Європейський досвід подолання прояву поведінки в дитячому середовищі. *Південноукраїнський правничий часопис* № 4, Ч. 2, 2022. С. 182–188